

הידיעה העיתונאית ומעמדה בספרות ההלכה

ירון זילברשטיין

”בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם” (תהלים יט, ה). פסוק זה, שבאמצעותו מגדיר הרב עובדיה יוסף את מעמדה של העיתונות ושל שאר כלי התקשורת בימינו,¹ ממחיש את השינוי העצום שחל במעמדו ובהשפעתו של מוסד התקשורת,² ובתוכו העיתונות המודפסת לסוגיה השונים.³ עם זאת ביחס ההלכתי לידיעה העיתונאית ולעיתון ניכרת שניות בסיסית, בדומה ליחס כלפיה בחברה הכללית.⁴ מחד גיסא נתפס העיתון ככלי חשוב ומרכזי של יצירת ידע והעברתו,

1 שו”ת יביע אומר, ז, אבן העזר, סימן טז.

2 ד’ כספי וי’ לימור, “תקשורת המונים בתקופת מעבר”, אמצעי תקשורת המונים בישראל ד’ כספי וי’ לימור עורכים, תל אביב תשנ”ח, עמ’ 7.

3 לדיון בהשפעת החברה הלא-יהודית על החברה היהודית בהקשר זה ראו א’ סופר, אין לפלפל! עיתון “הצפירה” והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי, ירושלים תשס”ז, עמ’ 36–38.

4 ח’ מרמרי, “בין עיתונות לרפואת שיניים”, ספר השנה של העיתונאים, תל אביב 1995, עמ’ 45. לשניות הקיימת בייחסם של העיתונאים לחברה שבה הם חיים, ראו כספי ולימור (לעיל

כלי שניתן להיעזר בו בהיבטים שונים, כפי שנראה בהמשך, ומאידך גיסא עצמאותו של העיתון ויכולתו לקבוע סדר יום בעניינים שונים⁵ ללא קבלת מרות של גורמים רבניים, יוצר רתיעה והתרחקות בקרב הממסד הרבני⁶ ואף הטחת כינויי גנאי וחרמות.⁷

במקרים מסוימים אף מוטלת לפתחה של העיתונות האשמה כי עליה מוטלת האחריות על ירידת המוסר בציבוריות הישראלית,⁸ אך לדעות אחרות "הדבר דומה, למה שאמרו פעם, שאם לא היה מודד חום בעולם, הרי שלא היה לאף אחד בעולם חום", כדברי הרב י"ז סולובייצ'יק מבריסק (1886–1959).⁹

שניות זו גורמת לניסיונות חוזרים ונשנים בקהילות דתיות שונות להרחיק מתוכן עיתונים מסוימים ולנסות וליצור עיתונים ייעודיים לבני אותה הקהילה,¹⁰

הערה 2), עמ' 14. לשניות הקיימת ביחסם של העיתונאות אל אנשי יחסי הציבור ראו י' לימור ור' מן, עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה, תל אביב תשנ"ח, עמ' 180–181.

5 לתיאור ניסיון עיתונאי לפתור סוגיות הלכתיות באמצעות חידושים מדעיים ראו סופר (לעיל הערה 3), עמ' 79–84. יש לציין כי עצמאות זו קשורה גם להיבטים כלכליים בעבודת העיתון, אך בהם לא נעסוק במסגרת מאמר זה.

6 אף בציבור הרחב קיימת עוינות בסיסית כלפי אמצעי התקשורת, ראו ג' ברזילי, "מדינה, חברה וביטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות", ישראל לקראת שנת 2000: חברה, פוליטיקה ותרבות מ' ליסק וב' קני-פז עורכים, ירושלים 1996, עמ' 193–194.

7 ראו למשל את החרם שהטילו רבני הספרדים בירושלים על אליעזר בן יהודה ועיתונו (ש' הלוי, פרשיות בראשית תולדות הישוב, ירושלים 1989, עמ' 38–41).

8 ראו למשל מ' בלונדהיים וק' קפלן, "רשעות השידור": תקשורת וקלטות בחברה החרדית", קשר 14 (1993), עמ' 55.

9 ש"י מלר, עובדות והנהגות לבית בריסק, ד, ירושלים תש"ס, עמ' קנה.

10 לתיאור הוצאתם של עיתוני "הלבנון" ו"החבצלת" בשנת 1863 כמשרתים את מגמותיהם הסותרות של הפרושים והחסידים בירושלים ראו למשל ג' ירדני, העיתונות העברית בארץ ישראל, תל אביב תשכ"ט, עמ' 18; לקשר הקיים בין הפילוג בציבור החרדי כיום ובין עליית כוחם של אמצעי התקשורת החרדים ראו מ' מיכלסון, "עיתונות חרדית בישראל", קשר 8 (1990), עמ' 12; לסקירה של עלוני פרשת שבוע ראו ד' רפל, "עיתוני בית הכנסת", קשר 10 (1991), עמ' 109–112; כספי ולימור (לעיל הערה 2), עמ' 31–32 (וראו שם את ההשוואה לתקשורת דתית באירן).

ברמה מסוימת של פיקוח מצד רבני הקהילה.¹¹ דוגמה לניסיון שכזה ניתן לראות בוויכוח על הקמת עיתון לציבור החרדי, וויכוח שבו השתתף גם ר' חיים מבריסק (1853–1918). היתרונות הכרוכים בהקמת עיתון בעל אוריינטציה חרדית ברורים, אך ר' חיים מבריסק התנגד נחרצות לרעיון זה מתוך הטענה כי:¹² "עיתון כשר, אשר יהיה כתוב כדת וכהלכה, לא יהיה כי אם נכתב ע"י מרן החפץ חיים [...] והרי בידוע של'חפץ חיים', אין זמן פנוי לכתיבת עיתונים".

אחד ממפעליו הידועים של רבי ישראל מאיר הכהן מראדין (1838–1933) ("חפץ חיים") הוא ספרו העוסק בהלכות לשון הרע. לדעת ר' חיים, בשל ריבוי העניינים השונים המופיעים בעיתון והמשקל שניתן להם על ידי הציבור הרחב, העיתון צריך להיכתב דווקא על ידי גדול הדור שהוא בעל ההשקפה הנכונה, וכן בעל הזהירות הגדולה מאיסורי לשון הרע.¹³

במאמר זה נעסוק במעמדה של הידיעה העיתונאית,¹⁴ במאפייני השיח ההלכתי המתנהל מעל דפי העיתון, באיסורים ההלכתיים הקיימים בעיתון

11 לתיאור "הוועדה הרוחנית" של עיתון יתד נאמן ראו מיכלסון (שם), עמ' 21–22. עם זאת עיתונים אלו מדווחים פעמים רבות דווקא על הרצוי ולא על המצוי בפועל, וראו א' לוי, "העיתונות החרדית והחברה החילונית בישראל", לחיות ביחד: יחסי דתיים-חילוניים בחברה הישראלית, עורך י' ליבמן, ירושלים 1990, עמ' 31.

12 ש"י מלר, הרב מבריסק, ירושלים תשס"ג, עמ' קעו.

13 ראו למשל דיון שהתנהל בפני בית הדין לענייני ממונות בירושלים: "התובע ל' משמש כמנהל במוסד לימודי יהדות לבנות בירושלים, חלקן יהודיות המבקשות לחזור בתשובה, וחלקן נכריות המבקשות להתגייר. הנתבע ר' משמש כתב בעיתון יומי חרדי. ל' טוען שר' השמיץ אותו ואת פעולותיו בכתבות שקריות שכתב בעיתון, ועקב כך נפגעה פרנסתו ונגרמה בושת לו ולמשפחתו. הוא תובע פיצוי של 25000 דולר עבור כל כתבה משמיצה וכן התנצלות. הנתבע ר' טוען שכל מה שכתב היה אמת, ומטרת הכתיבה הייתה להפסיק את פעולות התובע בנושא המותקף" (פסקי דין – ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות, ה, עמ' קעז). במקרה זה העיתונאי מודה במפורש כי כוונתו היא להפסיק את פעולותיו של התובע, ואם כן עולה השאלה מה ייחשב לשון הרע לעניין זה ואכמ"ל.

14 ראו לימור זמן (לעיל הערה 4), עמ' 283 ואילך.

ובמאפייני העולם החדש כ"כפר גלובלי",¹⁵ בעקבות התרחבות כלי התקשורת השונים. דומה כי התפתחותה של העיתונות ושל כלי תקשורת נוספים מחדדת את הצורך בדיון על עבודתה של העיתונות במבט ביקורתי¹⁶ מתוך רצון להבין את המניעים השונים העומדים בבסיס עבודתה.¹⁷

ה"סיפור" העיתונאי

תפקידו הבסיסי של העיתונאי הוא להביא בפני קוראיו חדשות וידיעות ממקומות קרובים ורחוקים כאחד,¹⁸ כן להעניק להם משמעות, רקע וממד של עומק.¹⁹ דעה מקובלת בעבר הייתה כי העיתונאי הוא סוג של שליח,²⁰ וכי דבריו הם בגדר של עובדות.²¹ עיתונאי זה מעביר את ההתרחשויות השונות לקוראיו

15 ראו 'זילברשטיין, "תקנת עגונות והעתונות המודרנית: להשלכותיו של ה'כפר הגלובאלי' במשפט העברי", קשר 40 (2010), עמ' 109–114.

16 אם כי במאמר זה נתעלם מהמתחים הקיימים בין כתבי העיתון ובין עורכיו וראו לימור (הערה 4), עמ' 106–109.

17 ראו למשל א' מאירס, "קרובים-רחוקים: על היחס שבין עיתונאות, מחקר השפעות התקשורת והפרטיקה העיתונאית", סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל, עורך מ' נייגר, ירושלים תשס"ח, עמ' 217–244.

18 אם כי חשוב לציין כי בנוסף על היבטים של צנזורה חיצונית מפעילים עורכי העיתונים במקרים מסוימים גם צנזורה פנימית מתוך שיקולים שונים, וראו מ' הופנונג, "חופש הביטוי", ישראל – ביטחון המדינה מול שלטון החוק: 1948–1991, ירושלים 1991, עמ' 185–186.

19 לימור (לעיל הערה 4), עמ' 51.

20 דבר זה מתבטא למשל בפרסומים עיתונאיים ששמום היה "מרקוריי" כשמו של מרקוריוס אל המסחר הרומאי, שדמותו מוזגה עם דמותו של הרמס שליח האלים, וראו לימור (לעיל הערה 4), עמ' 22.

21 כאשר העיתונאים דוחים את דברי חוקרי התקשורת בדבר שימוש ברטוריקה של עובדות וברטוריקה של אובייקטיביות, ראו ' רועה וש' פלדמן, "הרטוריקה של מספרים בעמוד הראשון של העיתון: כיצד תרם השימוש במספרים (ובספרות) למלודרמה בעיתונות הפופולארית", אמצעי תקשורת המונים בישראל ד' כספי ו' לימור עורכים, תל אביב תשנ"ח, עמ' 440.

כהווייתן, ולכן גם האחריות המוטלת כל כתפיו רבה.²² בשו"ת עזרת כהן (סימן כב), דן הראי"ה קוק בתקנת עגונה שבעלה הוצא להורג על ידי הממשלה הסובייטית. למוות זה קיים מכלול עדויות שונות, וכן התפרסמה כתבה בעניין זה באחד העיתונים המקומיים. בתשובה ארוכה דן הראי"ה גם בשאלת מעמדה של ידיעה עיתונאית לעניין עגינות אישה:

ויש לצרף לזה ההודעה בעתונים, דלא מסתבר כלל שתהי' כאן כוונת היתר, דהמתכוין להתיר יגיד בפני יהודים דוקא, והכל יודעים שכותבי העתונים לחדשות בעלמא הם מתכוונים [...] וענין העתונים באמת י"ל דהוי יותר מסלפ"ת משארי ענינים של העדה, דידוע שעיקר כוונתם הוא רק להודיע חדשות, לא להתיר וגם לא להעיד [...] בעתונים יש הטעם למעליותא שאינם מכוונים כלל אפילו להעיד.

בשאלות של עגינות אישה מתמודדים הפוסקים עם הקושי של ייחוס אמינות לסוגים שונים של עדויות על מותו של הבעל. בעיני הרב א"י קוק סניף נוסף להתרת האישה מעגינותה הוא הפרסום של מות הבעל בעיתון. מטרת העיתון לדעת הרב קוק היא "להודיע חדשות" ואין מטרתו למסור עדות בנושא כל שהוא. לכן לידיעה המתפרסמת בעיתון יש דין של אדם המסיח לפי תומו, שאין לו כל נגיעה אישית בדבריו,²³ ולכן יש לתת לידיעה זו עדיפות על מקור שכוונתו "להעיד" על מעשה מסוים.²⁴

22 ראו את דבריו של הגרי"א הרצוג (שו"ת היכל יצחק ב, סימן מז) המגדיר את עבודת העיתונאי כמשרה אחראית עיי"ש. לדעות המגדירות את מקצוע העיתונאי כמקצוע "הנחות והבוזי ביותר שקיים" ראו למשל בלונדהיים וקפלן (לעיל הערה 8), עמ' 59.

23 לצמיחתה של "העיתונות האובייקטיבית" בארה"ב ראו לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 31–29.

24 לעתים הסיבה לכך היא שמוקד הכתבה או "הצהרת הנושא" (לימור ומן [לעיל הערה 4], עמ' 228–229) אינם עוסקים בפטירת האדם, אלא בסיפור אחר שהוא בעל ממד חדשותי יותר ואכמ"ל.

דעה זו, שהעיתון משמש כסוג של תיעוד למאורעות העולם, מופיעה גם בשו"ת שבות יעקב (חלק ג, סימן כג). השאלה הנשאלת כאן היא "על מה סומכין העולם במדינה זו רבי" וגם שלמי' שקורין בשבת בכתביהם שנדפסו חדושיהם מסיפורי מלחמות וכיוצא בהם שקורין בל"א נייא צייטונג". הרקע לדיון זה הוא האיסור המובא בשולחן ערוך (אורח חיים שז, טו) על קריאת סיפורי מלחמות בשבת, וכך מוסבר מנהג זה:²⁵

וע"ד קריאת הנייא צייטונג בשבת אפשר לומר שסוברין דהא דפסק דאסור לקרות בספרי מלחמות היינו מלחמות הקודמין הישנים שאין בהם צורך לקרות בהם עכשיו אבל בתוך כתב התחדשות שנדפסי' מקראות של זמני' הללו שיש בהם כמה צורכי בני אדם לידע באיזה מדינה שהוא מלחמה או שאר מקראו' רעות ח"ו ואולי אפשר להציל איזה דבר ע"י איזה פעולה וכיוצא בזה נ"ל דליכא בזה אסור קריאה משום שטרי הדיוטות.

גם כאן העיתון נתפס כמי שמדווח באופן אובייקטיבי על המציאות ואולי אף ניתן להיעזר בו לצרכים אישיים שונים. דעה זו השתנתה עם השנים, והעיתונאי נתפס כמי שאינו מוסר עובדות כהווייתן, וכך אמר הרב י"ז סולובייצ'יק לאחד ממקורביו:²⁶ "בעיתון יש לידע דבר ראשון שמה שכתוב בו לא היה ולא נברא [...] ולאחר שידועים הנחה ראשונה זו, מביין השורות יש להכיר ולהבין מה כן היה".

כיום מקובלת הגישה שלפיה "העובדות אינן מדברות בעד עצמן", ושמאחורי ה"עובדות" עומדים אנשים, ולכן יש גם נקודות מבט שונות.²⁷ לדעת יצחק רועה,²⁸ העיתונאי עוסק ב"רטוריקה של אובייקטיביות", אך בפועל הוא עושה

25 להצגת דעה האוסרת על קריאת עיתון בשבת ראו שו"ת חלקת יעקב, סימן קסב.

26 ש"י מלר, עובדות והנהגות בבית בריסק, א, ירושלים תשנ"ט, עמ' רסא.

27 מ' נייגר מ' בלונדיים ות' ליבס, "הקדמה: התקשורת מספרת סיפורים, יצחק רועה קורא בהם", סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל, מ' נייגר ואחרים עורכים, ירושלים תשס"ח, עמ' 11.

28 י' רועה, "העיתונות כמספרת סיפורים, הסיקור כסיפור", אמצעי תקשורת המונים בישראל, ד' כספי ומ' לימור עורכים, תל אביב תשנ"ח, עמ' 455-462.

שימוש מגמתי בעובדות ובדרכי הסיפור השונות כדי לספר לקוראיו סיפור שימשוך את תשומת לבם. יש לציין גם כי כיום ממד הפרשנות והפרשנים תופס מקום נכבד בעיתונות.²⁹ השאלה מה הן מגמותיה של העיתונות המודרנית בישראל חורגת מגבולותיו של מאמר זה. עם זאת יש לציין כי עם החלשות האיום הקיומי על מדינת ישראל תפיסת העיתונות כ"עיתונות המגויסת" הולכת ופוחתת.³⁰

העיתונות כמכשיר לקביעת נורמות ציבוריות

תחום כתיבת גט בין גבר לאישה כולל בתוכו סוגיות הלכתיות רבות. אחת המרכזיות שבהן היא צורת הכתיבה של שמות בגט: הן שמות האיש והאישה הן שם המקומות שמהם הם באו (שולחן ערוך, אבן העזר קכח, ב). על פי ההלכה, טעות בשמותיהם של מקומות אלה פוסלת את הגט. העיקרון העומד בבסיס הלכה זו הוא הרצון לוודאות מלאה ביחס לכל התנאים שבהם נכתב ונמסר הגט. נוסף על כך עיקרון זה יוצר אחידות בין הגטין השונים, ולכן שינוי שם המקום בגט עשוי להגיע לידי "לעז על הראשונים". זה חשש מאמירה שממנה ישתמע כי חכמים מהדורות הקודמים לא היו בקיאים בשמות המקומות ולכן כתבו אותם שלא כראוי.

עיקרון זה מתנגש עם שינויים החלים מפעם לפעם בשמות המקומות, משיקולים מדיניים, גיאוגרפיים, לשוניים ועוד. בתשובה אחת דן הרב ויינברג (1885–1966) בשאלת שינוי שמה של העיר היידינגספעלד שבצ'כיה לעניין כתיבת גט:

וגם יש לחוש, שלפעמים ישלחו גיטין מעיר זו לערים וגם לארצות אחרות, ושם בודאי יקראו את העיר כקריאה הרשמית, שכן דרך בנ"א בימינו לקרוא את הערים ע"פ רשימתן בספרים הרשמיים וגם בעתונים, שכן

29 א' וינריב, "פרשנות עיתונאית וכניעה ליצר", סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל, מ' נייגר ואחרים עורכים, ירושלים תשס"ח, עמ' 61–66.

30 לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 47.

דרכם לרשום את הקריאה הרשמית [...] ולכן מוטב להקדים ולהנהיג כתיבת הקריאה החדשה בלשון דמתקריא. ואין לחוש משום הוצאת לעז.³¹

לדעת הרב ויינברג, לעובדה כי שמה של העיר השתנה בספרים הרשמיים שמוציאה המדינה יש משקל הלכתי. בדומה לכך גם לעובדה ששם זה מופיע מכאן ואילך בכל העיתונים יש לתת משקל הלכתי.³² לכן במקרה זה ניתן לאמץ באופן מסוים את השם החדש ואין בכך משום "הוצאת לעג" על חוסר ידיעתם של פוסקים קודמים. עם זאת מכיוון שהדבר נודע לכול על ידי עיתונים וכלי תקשורת אחרים, הרי ששינוי השם מתפשט בהיקף נרחב כך שלא ניתן להמשיך ולשמר את שם העיר הישן. דוגמה נוספת לעניין היא השינוי שחל בשמה של תל אביב לשם "תל אביב-יפו", וכך כותב הרב יצחק אייזיק הרצוג (1888–1959):

הנה במשקל הראשון היה נראה לי שצריך לכתוב תל אביב דמתקריא תל אביב יפו אבל שבתאי והתבוננתי מאחר שהרב [...] נ"י אמר לי שפשוט בעיניו שצריך לכתוב תל אביב יפו דמתקריא תל אביב, שקלתי בדעתי שבודאי הוא יודע שהמלכות מקפידה מאד על כך ושתגזור על העתונים היוצאים בארץ ותבקש מהעתונים בכל העולם לשנות את השם וכן תגזור על הדואר, וכו' וחשבתי שיהי' כמו שהיה בלטיביה, כפי שאני זוכר, שהמלכות הקפידה על זה מאד, ששינו את שם דווינסק לשם לטביי והכריזו על כך בעולם, ואני בחילוף מכתבים עם הגאון ר"י רוזין זצ"ל כתבתי פעם אחת דווינסק והוחזר לי המכתב. סוף דבר שמתוך שאמר שפשוט אצלו שצריך לכתוב תל אביב יפו דמתקריא תל אביב, הנחת את כל ההנחות הנ"ל, ולסוף נתישבה דעתי עלי על יסוד אותן ההנחות שיכתבו תל אביב יפו דמתקריא תל אביב, אך הוספתי שיפעלו אצל הממשלה להכריז עכ"פ שלשה ימים רצופים ע"י הרדיו והעתונות וכו'.³³

31 י"י ויינברג, שו"ת שרידי אש א, קא, שח.

32 זאת כחלק מהקפדתם של חלק מהעיתונים בעבר על שימוש בשפה גבוהה ותקנית, וראו לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 53.

33 י"א הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אבן העזר ב, סימן נט.

השאלה שעמדה לפני הרב הרצוג הייתה כיצד להתייחס להחלטת הממשלה ואיזה משקל הלכתי עליו לתת לשם המחודש. במקרים רבים של שינוי בשם המקום או כשיש שם נוסף לאותו המקום הפוסקים נוקטים במונח "דמתקריא" כדי לציין גם את השם הנוסף. במקרה שלפנינו עלתה השאלה אם "דמיתקריא" יהיה השם החדש או שמא השם הישן "תל אביב".

הרב הרצוג מתייחס לעובדה כי שינוי שם בידי הממשלה איננו אירוע זניח הניתן להידחות לשוליים, אלא זה אירוע מהותי שאף ניתן לו פרסום נרחב בעיתונות וכן במקורות נוספים. לכן הרב הרצוג מסיק כי מעתה שם העיר בגיטין יהיה "תל אביב-יפו" בדיוק כפי החלטת הממשלה וההכרזות על כך בעיתונים. הרב הרצוג אומר גם כי יש לציין גם את שמה הקודם של העיר תל אביב בלשון "דמיתקריא". נראה כי השיקול ההלכתי לכך הוא הרצון לשמור על ממד מסוים של אחדות בין הגטין הישנים שבהם שם המקום הוא תל אביב ובין הגטין החדשים.

דוגמה נוספת לנורמות ציבוריות הנקבעות על פי העיתונות ניתן למצוא בשאלה שהובאה לפני הרב בצלאל שטרן (1911–1989). בעקבות סכסוך משפטי עם אדם נוסף, גזר בית משפט אזרחי על הנתבע לשלם סכום מסוים של כסף הכולל קרן וריבית לתובע:

ועתה נפשו בשאלתו אם מותר לו לשלם הרבית, שאם לא ישלם הרבית גם אם ישלם את הסכום שנתחייב לשלמו בתור קרן יבואו מבית המשפט למשכן בחנותו סחורה בשווי של הרבית ואז יתפרסם זה בעתון המסחרי וזה יגרום להשמצת שמו וכתוצאה מכך להירוס מסחרו כי בעלי בתי חרושת לא יתנו שוב אמון בו ולא יוכל לקבל סחורה בהקפה וגם רבים מקוניו יחדלו מלקנות ממנו מפני כך. ברם לעומת זה הוא מתירא מלהכשל ח"ו באיסור רבית, על כן שואל כהוגן איך יתנהג בזה.³⁴

האיסור על נתינת ריבית מוכר וידוע לנתבע, ולכן הוא איננו מעוניין לשלמו. החשש שהוא מעלה הוא שחוסר תשלום של הריבית יגרור את פרסום הדבר בעיתון המסחרי, מה שיוביל לפגיעה בשמו המקצועי ואף להרס בית העסק שלו. גם בשאלה זו בולט הכוח הרב הנמצא בידי העיתונות. תשלום כל החוב כפי שנקבע על ידי בית המשפט לא יהווה חדשה עיתונאית, אך חוסר תשלום ריבית יהווה חדשה עיתונאית, ועל הפוסק לקחת זאת במכלול השיקולים ההלכתיים בדין זה.³⁵

איסורים הלכתיים בעיתון

אחד המאפיינים הבולטים של העיתונות המודרנית הוא העבודה הרציפה על העיתון במשך כל ימות השבוע. דבר זה מתבטא בעיקר בשלבי איסוף הידיעות העיתונאיות וכתבתן. קצב העבודה משתנה בין עיתון יומי ובין עיתון שמופץ לקוראיו בתדירות נמוכה יותר, אך עבודת העיתונאי נעשית בדרך כלל לאורך כל ימות השבוע ואף בחגים ובמועדים. מכאן עולה השאלה אם מותר לקנות עיתון ולסייע בכך בידי עוברי עברה המחלים את ימי השבת והמועד.

הנה בנוגע לעתון הנערך ע"י חפשים, יש לדון אף בלתי הטעם של חילול שו"ו"ט, מטעם שכנודע המה מלאים דברי כפירה ותאוה המרעילים את הנשמה, ובודאי יש להרחיק מאלו כמטחוי קשת, אך ע"ז לא נשאלתי, ולא אדבר רק בנוגע מטעם חילול יו"ט, והנה עיינתי בספר נועם הנ"ל, וראיתי (שם בד' קי"ח קי"ט), שכתב דבנמנה על עתון הנדפס בשבת ע"י יהודים, בודאי עובר על הלאו דלפני עור לא תתן מכשול, ומשום שליחו, ומ"ע של הוכח תוכיח (ועי' מש"כ בכל זה בספרי ח"ב סי' ק"ו), ורק כשאינו מנוי, רק שהוא קונה מן הבא בידו, בודאי הוא קל יותר, אבל גם זה אסור מטעם דלקמן (שו"ת מנחת יצחק, ג, סימן עט).

35 בהקשר זה של קביעת נורמות ציבוריות על ידי העיתון יש לציין את ההתלבטות אם לראיין דמויות לא דתיות בתוך עיתון חרדי מתוך החשש לנתינת לגיטימציה למעשייה של דמות זו, וראו מ' מיכלסון (לעיל הערה 10), עמ' 14.

בראשית דבריו, ואף על פי שלא נשאל על כך, מציין הרב יצחק יעקב וייס (1902–1989) את עמדתו הבסיסית ולפיה העיתונים "מלאים דברי כפירה ותאוה המרעילים את הנשמה",³⁶ לכן יש להתרחק מקריאתם בכל מקרה. למרות עמדה חד משמעית זו, הוא נכנס לעומק ההלכה ומנסה לברר מהי ההלכה בעניין הנדון. נראה שהסיבה לכך היא ההבנה שקריאת העיתונים היא תופעה חברתית כה מושרשת עד שלא ניתן לעקרה. משום כך מוטלת על הרב הפוסק המשימה לברר את גבולות המותר והאסור.

החילוק הנעשה על ידי הרב וייס הוא בין מי שמנוי על העיתון ובין מי שקונה אותו באופן אקראי. ככלל עיתון שיש לו קהל מנויים נאמן, הוא בעל תשתית כלכלית מבוססת יותר, מכיוון שאחוז מסוים מתוך מכירותיו של העיתון מובטח מראש. במקרה זה פוסק הרב וייס כי המנוי הופך את בעלי העיתון לשליחיו, מכיוון שכספו מממן את פעולותיהם באופן ישיר. לעומת זאת מי שקונה עיתון באופן אקראי איננו נחשב כמסייע לעבירה באופן ישיר, מכיוון שהעיתון היה מודפס גם בלעדיו וחילול השבת או החג לא נעשה בגללו. עם זאת הרב וייס לא מכריע להיתר בשל השיקולים הכלליים כנגד העיתון ותכניו.

שאלה נוספת היא פרסום מודעה מסחרית המתפרסמת בגיליון של שבת. הבעיה העולה במקרה זה היא החשש שמא הוא נהנה ממלאכה הנעשית בשבת בפרהסייה, וכך עונה הרב יוסף גרינוואלד:

יפה הורית דאסור משום קובע מלאכתו בשבת, אלא דאם אינו אומר לו מתי יעמיד המודעה ואינו מקפיד באיזה יום יהא כתוב בו, אז יש לעיין אי עכ"פ אסור משום מראית עין או אפשר דהמנהג כן שאינן קובעין זמן באיזה יום יהא כתוב וא"כ גם הרואין יוכלו לתלות שלא קבע מלאכתו

36 ראו גם לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 232. בעל שו"ת משנה הלכות מתייחס אף הוא לנושא זה וכותב (יב, מ): "וכבר ראיתי בספר דרך פקודיך (להגה"ק מוהרצ"א) מל"ת י"א כתב מפורש דכשיש בבית איזה ספר מספרי המינים אסור לספר בד"ת נגדו כי הוא ע"ז ממש וע"ז הוא כמו צואה צא תאמר לו והביאו בפסקי תשובה וכתב דמסתברא הוא ע"ש, וממילא פשוט דספר לאו דוקא אלא עתון בכלל דכל דבר שהוא מינות יש לו דין ע"ז ובע"ז לא ידבק בידך מאומה כתוב אפילו משהו מע"ז, לכן יש להזהר מזה מאד."

בשבת. אבל כמדומה שהדרך להקפיד מתי יהא כתוב, וא"כ גם בכהאי גוונא אסור.³⁷

השאלה העומדת כאן לדיון היא אם אדם מוסר לפרסום מודעה לעיתון בתאריך מסוים, או שמא מסירת המודעה היא כללית והעורך משבץ אותה בהתאם לשטח הפרסום הפנוי. בסיום דבריו טוען הרב המחבר כי אדם איננו מוסר מודעות לעיתונים ללא קביעת זמן מדויק לפרסומן,³⁸ ולכן קיים איסור הלכתי על פרסום מודעה זו בשבת.

תפקיד נוסף שממלא העיתון המודרני הוא הודעות על נפטרים ועל מועדי הלוויות. רוב העיתונים מקדישים לכך מספר עמודים, שבהם מפרסמות משפחות הנפטרים פרטים הקשורים לסדרי הקבורה והאבל על מות יקיריהם. במקרים שבהם יש עניין לציבור אף העיתון עצמו מתייחס לכך בעמודי החדשות. הבעיה ההלכתית העולה בהקשר זה היא ההלכה כי אין להודיע לאדם על מות קרוביו, ויש בכך סוג של הוצאת לשון הרע ודיבה (שולחן ערוך, יורה דעה תב, ב). בעל הכל בו (סימן קיד) מציין שהמנהג היה לשפוך מים שאובים בקרב שכניו של המת, וכך ידעו הסובבים כי בשכונה זו נפטר אדם.

בעיה זו התעוררה בשבועון היהודי איזראליט, כאשר אחד הקוראים שלח מכתב למו"ל והתלונן על הודעות אלו. המו"ל ד"ר לעהמאן התנצל על כך וטען כי נוסח ההודעה בעיתונו הוא כשל הספד ("פלוני ופלוני במצדיקי עמינו שבקו חיים לכל חיי"), ובנוסף שכזה אין משום הוצאת דיבה. הרב עזריאל הילדסהיימר

37 י' גרינוולד, שו"ת ויען יוסף, אורח חיים, סימן פה.

38 דיונים נוספים שזכר בהם עניין פרסום מודעות בעיתונים הם מודעה שפורסמה בשיבושים ובטעויות (פסקי דין – ירושלים דיני ממונות ובירורי יוחסין, ז, עמ' רצא), וכן קביעה כי פרסום מודעה בעיתון בדבר מכירת דירה היא אומדנא דמוכח שאין בעל הדירה מעוניין לשלם דמי תיווך עיי"ש (שם, עמ' קלו).

לסקירת תחום הפרסומות בעיתונות היהודית באירופה ראו ג' קוץ, מעריכים ומכתבי עתים: עינים בתולדות העיתונות העברית והיהודית, תל אביב תשנ"ט, עמ' 75 ואילך; לסקירה קצרה על פרסום מודעות ופרסומות בעיתון ראו לימור, עיתונאות (לעיל הערה 6) עמ' 33–35; לדיון בפרסום מודעה בעיתון נכרי המופיע בשבת ראו שו"ת חלקת יעקב, אורח חיים, סימן סו.

(1820–1899), רבה של קהילת "עדת ישראל" וראש בית המדרש לרבנים בברלין, דן בהיבטים ההלכתיים השונים של פרסום ידיעה כזו ומסיק לבסוף כי: "נראה דאין שום מוציא דבה בכתב, דמוציא דבה הוא רק באמירה אבל לא בכתב שהרי הוא לא אמר רק ממילא נשמע, דלשון דבה הוא אמירה משורש דבב" (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר, א, יורה דעה רסג).

מתוך ניתוח לשוני של המילה דיבה מסיק הרב הילדסהיימר כי הוצאת דיבה היא פעולה הקשורה באופן בלעדי לאמירה בפה, ולכן הוא מוציא את פרסום הידיעות על פטירתם של אנשים מתוך האיסור על אמירת דבר פטירתו של אדם למי שלא ידוע לו על כך.

שאלה נוספת הקשורה לעיתונים היא כתיבת שם האל הן בעברית הן בשפה לועזית. העיתון מעוניין לכתוב את שם האל על פי הכתיב המקובל בתקופתו וכפי שהוא נכתב בספרים ודברי דפוס נוספים. השאלה העולה היא מהו יחסם של הקוראים לעיתון, ואם אכן מעמדו כשל ספר (הנשמר בכבוד על ידי בעליו) או שמא בשל תדירותו הגבוהה נזרק העיתון הישן מפני העיתון החדש לאשפה. רבי חיים עוזר גרודזינסקי (1863–1940) דן בשאלה זו ומנסה לתת הסבר לנוהג הרווח בשבועון איזראעליט, שבו נכתב השם המפורש ככתבו בלועזית:

ומה שלא שלא חשש לזה הרה"ג הצדיק מוהר"מ לעהמאן ז"ל המיסד את העתון לפני חמשים שנה, באשר אז הי' עתון בכלל דבר חשוב ולא נפוצו בימים ההם העתונים, ונהגו בו מנהג כבוד. מ"מ אם הדבר קשה אצלם לתקן ולשנות מכפי הנהוג אפשר לצדד דעתון שבועי חשוב כמו איזראעליט אינם נוהגים בו מנהג בזיון לפי שיש בו דברי תורה ופסוקים גם בלשון הקודש, ונכון לפרסם בהעתון שלא ינהגו בו מנהג בזיון משום הפסוקים ודברי תורה, ובאופן שיפרסמו כן, ישאר המנהג כמו שהיו נוהגים עד עתה בכתיבת השם בלעז (שו"ת אחיעזר, ג, לב).

ראשית, מציין הרב המחבר כי מעמדו של העיתון השתנה. בשעת ייסודו של העיתון בשנת 1860 בגרמניה נחשב עיתון לדבר יקר המעלה, ולכן גם קוראיו נהגו בו מנהג של כבוד. ניתן לשער כי מנהג כבוד זה כלל את הנחתו של העיתון בגניזה או לפחות את גניזתם של הפסוקים ודברי הקודש שתוכו. אך מעמדו של העיתון

ושל שאר העיתונים השתנה, וכיום אין נוהגים עוד מנהג כבוד בעיתון אלא משליכים אותו בביזיון. העצה שמיעץ הרב המחבר לעיתון היא לכתוב בגוף העיתון אזהרה מפורשת כי עיתון זה כולל דברים שבקדושה ולכן יש לשמרו כראוי. נראה כי נוסף על שיקולים טכניים העיתון איננו מעוניין לשנות את הכתיב המקובל כדי לחזק את המסר כי חשיבותו איננה נופלת מחשיבותו של ספר נדפס.³⁹

הרב בן ציון עוזיאל (1880–1953) מתייחס אף הוא לסוגיה זו, אך דוחה את פתרון כתיבת האזהרה ומודיע באופן חד משמעי:

מצוה וחובה על כל המדפיסים ונותנים כתיבותיהם לדפוס, לכתוב שמות שאינם נמחקים שלא ככתבם, וכמנהגם של רבותינו הקדמונים ז"ל בספריהם, אפילו אם כתובים בכתב רש"י, ומינה לא תזוע.⁴⁰

מעניין להראות שאף הרב עוזיאל משווה את העיתון לספר נדפס, אך בעיניו כשם שהמנהג הנכון בספרים הוא לכתוב שמות לא ככתבם, כך יש לנהוג גם בעיתונים. שאלה נוספת נשאלה לגבי עיתונים הכתובים בעברית בכתב מרובע, שיש בו כידוע קדושה, וכך כותב הרב משה פיינשטיין (1895–1986):

ובדבר הכנסת עתונים וכן מילון שנדפסו באותיות מרובעות של דפוס לבית הכסא אין בזה שום איסור כי אינם אותיות ששייך ללמד מהן דינים, ואף כתב אשורית שנכתבו כהוגן שכשרים לסת"מ אינו ברור האיסור אך מ"מ מהראוי להחמיר בכתב אשורית אם נכתבו בהו דברי רשות אבל עתונים שרובן כותבים דברים שאין ראוי להכתב בכל אופן ליכא איסור להכניסם לבית הכסא אבל עצם הקריאה בהם אינו מן הראוי.⁴¹

39 השוו ל כך גם את תוארו של מביא הידיעות לעיתון כ"סופר", וראו קרץ (שם), עמ' 72.

40 ב"צ עוזיאל, שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן כו.

41 מ' פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ב, סימן עו.

לדעת הרב פיינשטיין אין קדושה בעצם האותיות בכתב המרובע ויש חשיבות רק לתוכן הנאמר בהן. התוכן הניתן בעיתון איננו תוכן שניתן ללמוד ממנו הלכות, אלא ברובו הגדול הוא דברים שעדיף היה שלא היו נכתבים. לכן הרב המחבר מתיר את הכנסת העיתון לבית הכיסא, תוך ציון העובדה שעצם הקריאה בו אינו מן הראוי. גם במקרה זה הטענה על כך שהעיתון אינו ראוי לקריאה אינה חוסמת את שערי הדיון ההלכתי. נראה לומר כי בדבריו אלה טוען הרב כי גם אם העיתון היה כתוב באותיות שיש בהן קדושה, הרי שהעיקר הוא התוכן. תוכן זה איננו חשוב כלל ועיקר ולכן מותר להכניסו לבית הכיסא. בכך מדגיש הרב פיינשטיין כי תוכנו של העיתון הופך אותו לחסר חשיבות למרות הכתב שבו הוא נכתב.

גישה שונה לעניין מייצג הרב ח"ד הלוי. לדעתו, אין להכניס עיתון לבית הכיסא, וכך הוא עונה בתגובה להערות על גישתו זו:

נקודה שניה שהעלה כבודו נגד פסיקתי הנ"ל, היא מדברי כמה מחברים אחרונים שכתבו לחלק בין כתב סופרים של ספר-תורה ותפלין, לבין כתב מרובע שלנו. וחילוק זה תלוי על בלימה, כי מי גילה להם רו זה שהקדושה תלויה בכתב סופרים, הלא הרדב"ז בתשובתו (שו"ת הרדב"ז, ח"ד, סי' מה) כתב סתם 'כתב אשורי', ולא חילק בזה כלל.⁴²

הרב הלוי דוחה את החילוק של הרב פיינשטיין ואחרים, וטוען כי קיימת קדושה גם באותיות מרובעות "רגילות". לכן הוא אוסר הכנסת עיתון לבית הכיסא, וטוען כי המנהג המובחר הוא להניח שם ספר לועזי, כמנהגו של הרב בן ציון עוזיאל (שם, עמ' קצג). בפסק הלכה זה טוען הרב הלוי כי קדושת האות המרובעת עומדת בעינה, ולכן עיתון הנכתב כולו בכתב זה נחשב כדבר קודש שאין להכניסו למקומות בזויים. הרב הלוי קובע את דרגת קדושתו של העיתון על פי צורת אותיותיו, ולכן אוסר על הכנסתו למקום בזוי. בכך מתעלם הרב הלוי

42 ח"ד הלוי, עשה לך רב, ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' קצב.

מהממד התוכני שבעיתון, ומעניק לו מעמד של קדושה בשל הכתב שבו הוא כתוב.⁴³

משמש במה לשיח הלכתי

במסגרת קשת הנושאים שאותם מסקר העיתון עולים לעתים לדיון גם נושאים הלכתיים שונים. במקרים אלה ייתכן שלעורך העיתון יש מגמה כל שהיא או רצון להביע דעה בפולמוס הלכתי מסוים, אך במקרים אחרים העיתון משמש רק במה להבאת הדעות ההלכתיות,⁴⁴ וזאת ללא נקיטת עמדה מצדו של העיתון.⁴⁵ במקרים אחרים, "בפרסומי העתונות, כטבע הדברים, הובהרה השאלה רק למקוטעין",⁴⁶ והפוסק נדרש להרחיב את היריעה ההלכתית במקום אחר.⁴⁷

בכל המקרים שלהלן היה על הרבנים המקומיים להתמודד עם סמכות מתחרה השואבת את כוחה ואת עצמתה מתפוצתו הרחבה של העיתון. סמכות זו עולה במקרים רבים על יכולתו של המנהיג הדתי להעביר את מסריו במהירות וביעילות

43 ראו דיון נוסף בשאלה אם מותר להניח עיתונים שיש בהם דברי תורה במיכלי מחזור אצל הרב הלוי, עשה לך רב, ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' קיא-קיד.

44 ראו את דברי השופט א' ברק (אצל לימור ומן [לעיל הערה 4], עמ' 67): "העיתונות הפרטית [...] היא במה. היא אמצעי עיקרי דרכו מתגשם חופש הביטוי בחברה הישראלית".

45 כגון דברי תורה המופיעים בעיתונים, שהסיבה להיתר לפרסם הוא "עת לעשות לה", ראו הרב ח"ד הלוי (לעיל הערה 43), עמ' קיד.

46 ראו את דברי הגר"ש ישראל, שו"ת עמוד הימיני, סימן יג (עמ' קמד) בעניין שאלת מפקד האוכלוסין במדינת ישראל.

47 ראו למשל "הראו לי באחד מעתוני הערב מיום ה' כ"א טבת שפורסם בו בשם רב פרופסור אחד שהעז להתיר להפעיל טראנזיסטור בשבת, ונדהמתי לקרוא שדבר הסתמכותו להתיר הוא כביכול גם על מה שכתבתי להתיר לחרשים שימוש במכשיר-שמיעה המופעל על ידי מצבר-זרם חשמלי, וזהו שמאלצני להגיב על כך ברבים", י"א ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, ט, כא, עמ' קט.

כה רבה.⁴⁸ עם זאת יש לציין כי לדעת חוקר התקשורת מרקוזה,⁴⁹ לעתים מתבצעות גם מניפולציות תקשורתיות מתוך שימוש ב"צרכים מזויפים" של הציבור הרחב.

רבי יהודה אסעד (1794–1866) דן במקרה שבו הביא כותב בעיתון דעה שלפיה קיים חשש של מרכיב לא כשר בציקאר"י (שורש צמח העולש ששימש כתחליף או כתוצר לקפה⁵⁰). מתוך הקשר העניינים בשאלה עולה כי מסגרת הדיון בעיתון לא הייתה בירור הלכתי, אלא סוג של ידיעה חדשותית, וכך הוא טוען:

מבטן מי יצאו הדברים אם על ידי ישראלים כשרים או ע"י רבנים חכמים תורה אשר מסוד ד' ליריאיו נתגלה הענין בטבע או בהשגחה ה"ל להכותב להזכיר שם אמרו וגם מדרכי הכשרים הוא בכל כיוצא בזה לדרוש את ד' תחלה להריץ הענין בשו"ת לגדולי הדור יחיו כי עליהם המשרה לאפרושי מאיסורא כי מי יחוש חוץ מהם ואם כן מאחר אשר לא כן עשו המדפיסים פשיטא מלתא טובא דלאו כל כמיניה להוציא לעז על כמה הרבה דורות שקדמונו עד היום כאילו נכשל באכילת איסור כל ישראל הכשרים ח"ו.⁵¹

הרב אסעד טוען כי אין לחשוש לדברי הלכה המובאים בעיתון ואין להטיל "לעז על כמה הרבה דורות" שמא לא ידעו באיסור זה⁵² ונכשלו באיסור אכילת שומן דבר אחר. תפקיד זה של בירור ההלכה מוטל על גדולי הדור ועליהם לברר עניין זה. כל ניסיון להוציא את פסיקת ההלכה (ואף לחומרה!) מידי גדולי הדור,

48 דוגמה לכך ניתן לראות בעיתונים היהודיים שעסקו באמצע המאה התשע-עשרה בסוגיית יהודי חבש והצורך לפעול למענם, וראו מ' ולדמן, מעבר לנהרי כוש: יהודי אתיופיה והעם היהודי, תל אביב תשמ"ט, עמ' 138.

49 הובא אצל ג' ברזילי (לעיל הערה 7), עמ' 177.

50 ראו למשל י' גולדהבר, 'פולמוס כשרות הציקוריה [א]', ישרון יט (תשס"ז), עמ' תשצב-תתלד.

51 י' אסעד, שו"ת יהודה יעלה, א, יורה דעה, קנז.

52 ראו לעיל בתחילת הסעיף: העיתונות כמכשיר לקביעת נורמות ציבוריות.

יגרום לכך שכל השיקולים הנחוצים לא יילקחו בחשבון נוסף על עצם בירור הסוגיה עצמה. בדבריו אלה הרב המשיב מנסה לצמצם את גבולות השיח ההלכתי אל תוך עולמם של גדולי הדור, ולצמצם את המשקל שיינתן לידיעה עיתונאית בשיח ההלכתי.

במקרה אחר יצא עיתון יהודי כנגד רבנים שאסרו על ריקודים מעורבים של גברים ונשים. דעתו של עורך העיתון הייתה שריקודים אלה מותרים, אך מסגרת הדיון בעיתון לא הייתה לגופו של עניין אלא לגופם של הרבנים הפוסקים. הרב י' ייס מתייחס לכך בחומרה ופותח בהצגת דינו של אדם המבזה אדם אחר:

הנה בנדון מבזה בני אדם, יש ארבעה מדרגות. א', סתם אדם כשר, ב', תלמיד חכם, ג', רב של קהלה ודיין מורה הוראה מפורסם, ד', מחמת הדרש שדרש והורה לעם דרכי ה' [...] מבזה אותו, מחמת שעשה חובתו ללמד לעם, האיסור הגדול הכרוך בעקבם, אביזרא דגילוי עריות, פשוט וברור, שבזה הוי בכלל מבזה התורה גופה כגון מנשה בין חזקי' (בבלי, סנהדרין צט ע"ב).⁵³

במקרה שלפנינו אין מדובר בכיזויו של אדם רגיל אלא בכיזויו של תלמיד חכם שנגרם מתוך התנגדות להוראה הלכתית שלימד את קהילתו. במקרה זה מתייצב עורך העיתון⁵⁴ בראשו של מעין "מסע צלב אזרחי", כהגדרתו של ג'וזף פוליצר,⁵⁵ כנגד דמותו וסמכותו של הרב המקומי.⁵⁶ מאבק זה אינו מתבצע בתוך השיח ההלכתי אלא בתוך השיח החברתי, כאשר מטרתו הסופית היא לנסות ולאשש את הנורמה החברתית המתגבשת. הרב ייס רואה בכך סכנה גדולה לא רק

53 י' וייס, שו"ת מנחת יצחק, ג, סימן קיב.

54 לסקירה של היבטי העריכה בעיתונות ראו לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 395–429.

55 ראו לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 28.

56 דוגמה לשימוש בעיקרון זה ניתן לראות בסדרת כתבותיו של איתמר בו אב"י בעיתון הצבי כנגד אלברט ענתבי שהיה מנהל בתי הספר של כ"ח בארץ ישראל (ע' אלידע, "עיתונות הסנסציה בארץ-ישראל בתחילת המאה ה-20", תקשורת המונים בישראל [ד' כספי ו' לימור עורכים], תל אביב תשנ"ח, עמ' 124–125).

לבני הקהילה אלא אף לתורה כולה שתהפוך להיות "נבזה למאד, ויקוצו הלומדים להגות בתורה ח"ו" (כלשונו בסוף התשובה).

מבחינת הרב וייס סמכותו של העיתון ויכולת השפעתו באה לידי ביטוי אף בעונש שיוטל על עיתון זה:

והפיוס צריך להיות בפרהסיא, לפרסם זאת באותו עתון ובאותו מקום אשר התריע נגדם, וכמבואר בדברי הריב"ש (סוס"י רט"ז), שיש לב"ד לצוות בכח נדוי לרצות ולפייס, ולבקש ממנו בפרהסי' בנא ובמטו, שימחול לו ולהרבות עליו ריעים על זה עיי"ש (שם).

התנצלות זו צריכה להיעשות על דפי אותו העיתון מתוך ההכרה בכוחו הגדול של העיתון בחברה. אם יפרסם העיתון התנצלות זו הרי שבכך הוא מקבל עליו למעשה את סמכותו של הרב. קוראי העיתון יבינו כי העיתון שגה בדבריו והשיח ההלכתי בקהילה יחזור לקדמותו.

בסימן קיא ממשיך הרב המחבר לעסוק בעניין זה ובהתפשטות מנהג זה של ריקודים מעורבים גם בבתי כנסת "המכונים ארטהאדאקסים". המאבק נגד התופעה היה קשה ומורכב ועזרה משמעותית למתנגדי ההיתר הגיע דווקא ממקור בלתי צפוי:

וכמובן שהבעל דבר לא ישקוט ולא ינוח, ועורך עתון יהודי מפורסם ערך מלחמה כנגדנו, אבל השי"ת חשבה לטובה, כי עי"ז נתפרסם בכל המדינה גדול וחומר העון, ורבים פרשו מאיסורא, ולא ירעו ולא ישחיתו כל פועלי אוץ.⁵⁷

אם בסימן קיב דן הרב וייס בעונש המגיע לעורך העיתון על דבריו כנגד הרבנים הפוסקים, הרי שכאן נקיטת העמדה מצד העיתון גרמה לתופעה הפוכה. הבלטת הפולמוס וטענות המתנגדים גרמו לכך שאנשים רבים שלא היו מודעים לחומרת האיסור קראו את דברי האוסרים והשתכנעו מהם. בכך השיג עורך

העיתון בפולמוס מטרה הפוכה. מטבע הדברים, דבריו השפיעו על חלקים מבני הקהילה היהודית, אך לחלקים אחרים רק התחדד כוחו של האיסור והם הקפידו שלא להשתתף עוד באירועים מעין אלו.

בתחילת החלק החמישי של שו"ת ציץ אליעזר מובא קונטרס שכתב הרב י"א ולדנברג על התנועה הרפורמית. בניגוד לאופיו ההלכתי של ספר שו"ת זה, רובו הגדול של קונטרס זה הוא מחשבתי, והוא פורס יריעה רחבה של דעות היהדות הרבנית כנגד זו הרפורמית. הסיבה המרכזית שהובילה את הרב ולדנברג לכתוב קונטרס מיוחד זה היא העובדה כי:

בעתונות החילונית הובעה התמרמרות על אשר טופלים אנו על התנועה הרפורמית אשמת התבוללות טמיעה והמרה, ובתמימות מעושה מביעים מעל דפי עתוניהם הדעה ההפכית כאילו כביכול הופיע הריפורם על שמי היהדות כמלאך מושיע שאיפשר ליהודים שישארו ברובם נאמנים ליהדות.⁵⁸

לדעתו, לעיתונות יש תפקיד מרכזי בהכשרת הלבבות לקראת קבלה של הרפורמים לתוך עם ישראל,⁵⁹ וזאת מתוך התפקיד המרכזי שממלאת העיתונות בארגון הדימויים והשיח שבאמצעותו חשים בני האדם את העולם שהם חיים בו, כדעתם של חוקרי התקשורת גולדין ומורדוק.⁶⁰ הרא"י ולדנברג מכיר בכוחה של העיתונות, ולכן הוא כותב את הקונטרס שלפנינו כדי להבהיר מהי עמדתה ה"אמתית" של היהדות כדי להתמודד עם "תעמולה זולה ועורת" זו. המשך דבריו מצויה התייחסות מעניינת למעמדם של העיתונאים:

יש להתפלא איפא הפלא ופלא על אפשרות מדה גדושה כזאת של זייפנות העזה והכחשה לאמת ע"י אנשי מדע הגונים המוכיחים תמיד בשער

58 י"א ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, ה, פתיחה פרק ד.

59 לדעתו, כבר הרב מ' שיק (1807–1879) הצביע על היחס האוהד שזכתה בו היהדות הרפורמית מפי עורכי העיתונים השונים, ראו שו"ת מהר"ם שיק (אורח חיים, שט, קג ע"ב): "וכל הצייטונגין יעמדו על ימינם ובקולם יריעו תרועה גדולה".

60 הובאו אצל לימור ומן (לעיל הערה 4), עמ' 69.

לסטים משבילי היושר באיזה מדה שהיא ובאיזה מקצוע בחיים שהוא (שם).

הרב ולדנברג מכתיר את העיתונאים בתואר "אנשי מדע הגונים". את עיקר תפקידם הוא רואה בעמידה עיקשת כנגד כל דבר שקר ושחיתות ובאמירת דברי אמת בכל תנאי ובכל מצב. תיאור זה מקשה עליו יותר את ההבנה מדוע אין העיתונות חוקרת ומגלה את האמת כולה על התנועה הרפורמית. מכאן עולה כי גם לפי גישתו של הרב ולדנברג עיקר עניינה של העיתונות היא האובייקטיביות ואמירת האמת לאמתה.

במקרים אחרים מפרסם העיתון בשמם של פוסקים שונים דעות הלכתיות בשאלות העומדות על הפרק. במקרה אחד נדפסה בעיתון "המליץ" דעתו של הרב ישראל-יהושע טרונק (1820–1893), בעל שו"ת ישועות מלכו, בשאלת היתר המכירה:

יקרתם לעבר פני הופיע והנני כמוכרח לכתוב איזה שורות מפני הכבוד, הנה מעולם לא נכנס ספק בלבי שיהא שום חשש איסור בשביעית בזה"ז במכירות שדה לנכרי משום חשש שביתות שדה בשביעית אחר שאין השדה שלו [...] ומה שנדפס במכתב עתי הנקרא מליץ על שמי לא מדעתי הי' כי מתחילה לא הסכימה דעתי כלל על היתר שיעבוד ישראל בשביעית גם בקרקע של גוי.⁶¹

בראשית דבריו טוען הרב המחבר כי העיתון שגה כאשר שרבב את שמו להיתר עבודה של יהודי בשנה השביעית כאשר קרקע זו נמכרה לשאינו יהודי. ידוע כי נושא זה היווה אחת מנקודות המחלוקת שבין אנשי המושבות הראשונות בארץ ישראל, ומחלוקת זו בהיקפים שונים מתקיימת גם בתקופתנו. בהמשך הדברים מתברר כי לעיתון המליץ היה על מה שיסמוך בצייטוט דבריו של הרב המחבר:

61 י"י טרונק, שו"ת ישועות מלכו, יורה דעה, סימן נט.

אמנם לאשר היושבים עמי דעתם הי' לסמוך על הרב הג' מקאוונא לגמרי בטלתי דעתי, ואח"כ כתבתי להה"ג מביאליסטאק שלא להתיר העבודה בשביעית רק בהסכם רבני א"י כמבואר בירושלמי חביבה אלי קטנה וכו', וזה שנדפס במכתב העתי שלא בידיעתי וברצוני הי' וכלל הדבר כי בהיתר עבודת ישראל בעצמו בשביעית גם בשדה גוים בסודם של מתירים אל תבוא נפשי, אמנם להתיר למכור השדה לא ידעתי מקום לאסור במקום הפסד מרובה (שם).

הג' מקאוונע הנזכר כאן הוא הרב יצחק אלחנן ספקטור (1817–1896), שדעתו הייתה שבתנאים מסוימים יהיה מותר ליהודי לעבוד בשדה של אינו יהודי בשנת השמיטה. מתוך הרצון שלא לחלוק על הוראתו של גדול דור זה החליט בעל שו"ת ישועות מלכו לחזור בו מדבריו ולשקול הצטרפות להיתר זה. הבאת דעתו בגוף העיתון שיצא לאור בארץ ישראל העמידה אותו כחולק על הרב ספקטור וכפוסק הלכה לאנשי המושבות בארץ ישראל. כדבריו "לא רציתי לתקוע עצמי במחלוקת" (שם, סימן נה).

הרב המחבר מדגיש כי הדברים שנדפסו בעיתון לא נאמרו על דעתו ובמיוחד לא נמסרו על ידו לפרסום. פסק ההלכה לגבי ארץ ישראל אמור להיעשות "בהסכם רבני ארץ ישראל" ולא על ידי פסקי הלכות של רבנים מחו"ל. במקרה שלפנינו, פרסום פסק ההלכה בעיתון הנכיחה את פסיקת הרב טרונוק בשיח ההלכתי בארץ ישראל שלא ברצונו. לכן הוא מנסה להגדיר מחדש את גבולות שיח זה שאמור להיעשות רק בתחומם של רבני ארץ ישראל ושל גדולי התורה מהעולם הרחב.

יכולתו של העיתון להעביר מידע מכל רחבי העולם יוצרת מציאות שבה פיתוחים וחדושים ממקום אחר, שאינם נגישים אף לשימוש מעשי, הופכים על ידי העיתונות למציאות נוכחת וקיימת במקומות נוספים ורבים. כך הם דבריו של הרב מרדכי-יעקב ברייש (1896–1977):

וז"ל בעתונות המקומית פרסמו פרסום רב, שרופאים באנגליה המציאו כדורים למניעת הריון, וגם משתמשים בהם לרוב. רופא מומחה בפה אמר לי שפעולת הכדורים היא להפסיק את הוסת ועי"ז אין האשה יכולה להתעבר, והוסיף לומר שאין הוא ממליץ להשתמש בכדורים הללו למשך

זמן ממושך, כי עדיין חסר הנסיון במדה מספקת בכדי לקבוע שהכדורים הללו אינם עלולים לגרום לתוצאות צדדיות מזיקות לבריאות הכללית, וגם הוא אינו ממליץ להשתמש בהם רק במקרים דחופים, וגם אז רק לתקופה מוגבלת. ועכשיו נשים כשרות, אשר הרופאים יעצו לקחת כדורים האלו, צובאות על פתחנו ומשאלה בפיהן להתיר להן, כדי שתוכלנה לחיות עם בעליהן כדרך כל הארץ גם במשך אותה תקופה שרופא אוסר עליהן להתעבר.⁶²

במקרה זה הרב ברייש אינו צריך להשיב לאישה המעוניינת לקחת את התרופה כעת, שהרי התרופה פותחה על ידי רופאים באנגליה וייתכן שתחלוף עוד תקופת זמן עד להגעתה לקהילתו של הרב ברייש בשוויץ. אך בשל פרסומה של התרופה בעיתון הופכת התרופה לנוכחת בשיח ההלכתי המקומי והעכשווי, ופוסקי ההלכה נדרשים להתייחס אל קיומה ואל תוצאותיה בהקדם.⁶³

נושא הלכתי נוסף שהתחדש בשנים האחרונות הוא בדיקות גנטיות לזוג לפני הבאת ילדים לעולם. קיים ויכוח הלכתי בשאלה אם יש לבצע בדיקות אלו ובאיזה היקף. לדעת הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אבן העזר, ד, סימן י) יש לבצע לבני הזוג בדיקות האמורות לשלול מחלה קשה בשם טיי-זקס, הגורמת למוות עוד בשנותיו הראשונות של הילד. בסוף תשובתו טוען הרב כי "טוב לפרסם הדבר על ידי עיתונים ואופנים שידעו העולם שאיכא בדיקה כזו". במקרה זה הרב מודע לכוחם המשמעותי של העיתונים, ומכיוון שהוא מעוניין שהחשיבות שבביצוע בדיקות גנטיות אלה תגיע לשכבות רחבות באוכלוסייה הוא כותב במפורש כי רצוי שהדבר יפורסם בעיתונות.

62 שו"ת חלקת יעקב, אבן העזר, סימן סא.

63 דוגמה נוספת לקביעת נורמה ציבורית שיש להתחשב בה ניתן לראות בעניין דיני אונאה. בשו"ת שמחת כהן (יורה דעה ב, ב) מביא כי כיום "יש עתונות הנקראים דיפיש שמגידיים בכל זמן שער התבואה כל מין כמה הוא שומתו בשוק שודאי היא שומתה ידועה מיקרי". במקרה זה העיתון שבו שער השוק הקבוע לאותה תבואה מודיע לכל העוסקים במסחר מהו הערך של תבואה זו עיי"ש.

במקרים אחרים יכול העיתון לשמש כלי מסייע למתן היתרים לציבור הרחב. במקרה אחד דן הרב משולם ראטה (1875–1963) בשאלת ערוב אבקת חלב בלחם ומכירתו בחנויות (שו"ת קול מבשר, א, י). הבעיה ההלכתית במקרה זה היא החשש כי הלחם, הנתפס כמאכל פרווה, ייאכל עם מוצרי בשר. לאחר הדיון ההלכתי בצדדים השונים של הבעיה מסיק הרב ראטה להיתר, אך מתנה את ההיתר בכך שהרבנות תפרסם בכלי התקשורת, כגון ברדיו ובעיתונות את פרטי ההיתר, וכך לא ייכשלו הצרכנים. במקרה זה נראה כי מציאותו של העיתון סייעה לגיבוש ההיתר, שהרי ללא העיתון לא היה ניתן לפרסם את ההיתר בהיקף הנדרש. יש לציין כי גם בתקנות הדיון של בתי הדין הרבניים (תש"ג, סימן קפד) יש תקנה הקובעת כי על דיון בצו ירושה יש להודיע בשני העיתונים.

אחד המקרים הקשים שעמם נאלץ להתמודד בית הדין הרבני הוא אדם המסרב לקבל את סמכות בית הדין ולגרש את אשתו. אחד הכלים העומדים לרשות בית הדין הוא הטלת חרם על האדם. החרם כולל איסור על צירופו למניין ולשאר דברים שבקדושה, איסור לארח אותו, לעשות עמו עסקים ועוד. הביצוע בפועל של פסק הדין מותנה לא רק בהיענותה של החברה הכללית לכך, אלא גם ביכולת להעביר את הידיעה על החרם.⁶⁴ זאת בשונה מהמצב שהיה מקובל בקהילות ישראל השונות בעבר, שעצם ידיעתו של החרם הייתה ידועה לכול. כך לדוגמה בפסק דין שניתן על ידי בית הדין הרבני הגדול והובא בשו"ת יביע אומר (ה, אבן העזר ח, סימן כה) נאמר בסופו של פסק הדין:

אחר מתן פסק הדין הנ"ל, הרשינו לעורך הדין בא כחה של האשה המערערת, לפרסם את נוסח פסק הדין הנ"ל, בעתונים ובמודעות, ככל אשר יראה לנכון, ולהביאו לידיעת גבאי בתי הכנסת שומרי משמרת הקודש, בכל העיר, ולידיעת יחידי בתי הכנסת, כדי שיעמדו על המשמר, בביצוע פסק הדין הנ"ל, להבדל ממנו ולהרחיקו בכל מיני הרחקות.

64 לסקירה היסטורית ראו ג' ליבון, "נידוי ומנודה בעיני התנאים והאמוראים", שנתון המשפט העברי ו-1, (תשל"ט–תש"מ), עמ' 177–202; ג' ליבון, "חרם סתם בתקופת הגאונים ובראשית ימי הביניים", שנתון המשפט העברי כב (תשס"א–תשס"ד), עמ' 107–232.

בתחילת דברינו הבאנו את דברי הרב קוק הדן בידיעה עיתונאית בהקשר של תקנת עגונות. בשאלה שלהלן דן הרב יעקב עדס (1898–1963) בשאלת חייל יהודי שהצטרף לצבא האנגלי ויש עדויות שונות על מותו. אחת מהן היא ידיעה עיתונאית: "ראינו בעיתון שפת עבר היוצא בחודש מאי כתוב, אלו שמות שמשערת הממשלה שמתו בטביעה ובכללם ר' מימון הנז"ל ומבואר שאותו זמן המלחמה עודנה בתוקפה".⁶⁵

הבעיה העולה מהידיעה היא העובדה שאיננה חד משמעית. בעוד שהידיעה שבה עסק הרב קוק הייתה חד משמעית ונותר רק להעריך את משקלה ההלכתי, הרי שכאן גם שמו של הנפטר איננו ברור (האם ר' מימון הוא רפאל מימון), וגם סיבת המוות איננה ברורה. בדבריו כאן דן הרב עדס בשאלת פרשנותה של ידיעה זו וטוען:

יותר נוטה הסברא לומר שבירי להם שנטבע ורק מסופקים על המיתה שאל"כ היו כותבים בקצור משערת שטבעו ולמה להם לכתוב שמתו בטביעה, ולכן אם כנים אנחנו בהשערה זו שהטביעה ודאית ורק לגבי המיתה יש להם חשש שמא לא מת ולכן כתבו משערת שמתו אשר זה מראה ששהו עליו כדי שתצא נפשו ולא עלה ולכן משערת הממשלה שמת ולפ"ז הרי יצאה אשה זו מאיסור תורה (שם).

לדעת הרב מרדכי הלוי (?–1685), מדברי הרמב"ם (נחלות ז, ג) נלמד כי כל עדות המאפשרת ליורשים לרשת את הנפטר כגון עדות על טביעה בים, שרוב הטובעים אינם נותרים בחיים, היא בעלת תוקף להוציא אישה מאיסור תורה של אשת איש ולהותירה באיסור דרבנן (שו"ת דרכי נועם, אבן העזר, סג). מכאן עולה השאלה מהו מעמדה של עדות עיתונאית זו. לדעת הרב עדס בידיעה זו יש עובדה ברורה ויש ספק. הידיעה הברורה היא שהאדם מת בטביעה, ואילו הספק ("משערת הממשלה") הוא בשאלה מתי קרה האירוע. הואיל וכך ניתן לצרף את העדות העיתונאית למסכת השיקולים המעידה על מותו של איש זה ולהתיר את אשתו.

65 י' עדס, שו"ת חדות יעקב, אבן העזר, סימן ג.

מתוך ההכרה בחשיבותה של העיתונות בגיבוש דעת הקהל פונים לעתים פוסקי הלכה אל עורכי עיתונים בניסיון לרתום את העיתון לעמדתם ההלכתית. בתשובה ארוכה ומפורטת דן הרב יוסף בשאלת לבישת פאה נכרית לאישה חרדית, נושא המסעיר בשנים האחרונות את העולם החרדי. לאחר פסיקתו האוסרת, פונה הרב יוסף לעורכי העיתונים וטוען כי: "מה מאד יש להזהיר את עורכי העתונות הדתיים שנעשה להם כהיתר לפרסם המקומות שמוכרים פאה נכרית ומכשילים בזה את הרבים".⁶⁶

במקרה זה מכיר הרב בחשיבותו הרבה של העיתון, ולכן הוא פונה בבקשה לעורכי העיתון לשתף עמו פעולה ולמנוע פרסום מודעות העוסקות במכירת פאה נכרית. בפגישה עם עורך עיתון מארה"ב אמר הרב מנחם מנדל שניאורסון לעורך העיתון:

האם אתה יודע את האחריות שלך. עניתי: כן לכתוב עיתון. לא, אמר לי הרבי. הקשר של אותן משפחות עם היהדות הוא רק דרך העיתון שלך. אם תכתוב בו יהדות אותנטית, אמיתית, אתה תהיה הכלי שעל-ידו תגיע יהדות אמיתית ליהודי שגר במדבר רוחני.⁶⁷

תפוצתו הרחבה של העיתון והגעתו לשכבות נרחבות באוכלוסייה עשויה לסייע גם בביצוען של הלכות שונות. על פי ההלכה, על אדם המוצא אבדה להכריז עליה בנסיבות מסוימות כדי להשיבה לבעליה. ידוע כי בירושלים היה קיים מקום מיוחד, "אבן הטוען", ששימש מקום מפגש למוצאי אבדות, ולבעליהם (בבלי, בבא מציעא כח ע"ב). מכאן עולה השאלה כיצד יש לקיים חובה זו במציאות המודרנית: "ובזמנינו אלו יצא הקול ע"י מגיד חדשות שקורין צייטונג ומעשים בכל יום שהמוצא אבידה או מי שנאבד ממנו דבר מפרסמו ע"י הנ"ל וה"נ מחוייב עכ"פ להדפיס הדבר בצייטונג".⁶⁸

66 ע' יוסף, שו"ת יביע אומר, ה, אבן העזר, סימן ה, ח.

67 מ' זיגלבוים (עורך), סיפורים מחדר הרבי: סיפורים מחדרו הקדוש של הרבי מליובאוויטש שסופרו על ידי מזכיריו, בני ברק תשס"ט, עמ' 49.

68 מ' סופר, שו"ת חתם סופר, ה, חושן משפט, סימן קכב.

לדעת החתם סופר מציאותו של העיתון ככלי תקשורת המגיע לשכבות נרחבות בציבור היהודי מרחיבה את גדרי החובה ההלכתית להכריז על אבדה. אם חובת ההכרזה הפשוטה היא שהאדם יודיע בסביבתו הקרובה ובסביבת מקום המציאה על האבדה, הרי שמציאות העיתון המגיע לרוב האוכלוסייה היהודית משנה תמונה זו, ומכאן ואילך על האדם לפרסם מודעה בעיתון על האבדה שנמצאה.

במקרים אחרים הופכת העיתונות לגורם המעודד שיח הלכתי. במקרה שלפנינו עונה הרב ולדנברג לרב א"ז ורנר, רבה של טבריה:

השאלה היא במעשה בית דין שפסקו על אשה שבעלה הביא במרמה אשה אחרת לפני ביי"ד באמרו שזאת אשתו וגירשה בג"פ (בגט פיטורין, י"ז) בשם אשתו, ולקח בידו תעודת הגירושין ומסרה לאשתו האמיתית ואמר לה שכבר גירשה בבי"ד שלא בפניה וזאת התעודה, לשאלת האשה איך יתכן גירושין כאלה, ענה לה שכך נוהגין בא"י. האשה לקחה את תעודת הגירושין והלכה והתחתנה עם גבר זר ונתעברה ממנו. דבר המרמה נודע לביה"ד והזמין את האשה לפניו, והודיע לה שאסורה לבעלה ולבועל ועליה להתגרש משני הבעלים וכן פסקו על הולד שיוולד מהריונה זה שדין ממזר לו, ובמשך הזמן עפ"י לחץ ביה"ד והפעלת גורמים שונים התגרשה האשה מבעלה הראשון וכן מבעלה השני.⁶⁹

מקרה קשה זה של הטלת כתם ממזרות היה אמור להישאר בין כתליו של בית הדין הרבני ולהתברר בערכאותיו השונות: בית הדין האזורי ובית הדין הגדול לצרעורים, אך אחד מהצדדים פרסם את המקרה באחד העיתונים:

לדבר הזה ניתן פרסום באחד מעתוני הארץ החילונים, וכדרכם כסל למו פורסם הדבר בצורה של השמצה על חקי תוה"ק המאמלים כביכול אנשים, מבלי לרצות לדעת ולהבין כי אנשים אלה המה בבחינה של אולת אדם תסלף דרכו ועל ד' יזעף לכו.

במקרה שלפנינו הופך העיתון את הדיון ההלכתי לידיעה חדשותית.⁷⁰ בבסיס מעשה זה עומדת תפיסת העיתון בדבר הפער הקיים בין העולם המודרני ובין עולמה של ההלכה היהודית. ידיעה חדשותית זו מנכיחה את הפסיקה ההלכתית באור ביקורתי, והרב ורנר נזעק לתקן את הרושם שהתקבל בציבור הרחב בעקבות פרסום הידיעה:

והנה עברתי על דברי כתר"ה בעיון הראוי, ולפענ"ד אחרי עייני היטב בדברי הגמ' והפוסקים נראה לי שאין לדברי כתר"ה מקום אחיזה עד כדי לפסוק על פיהם הלכה למעשה, ונוסף על מה שיש לדון בדבריו גם לו באמת היתה העובדא כפי שפורסם בעתון בלבד, הנה כפי שאבאר להלן בדברי היתה העובדא אחרת ממה שנתפרסם, וכמעט ברור לי שכאשר יקרא העובדא לאמיתתה יחזור כתר"ר בעצמו מדבריו, ואבוא בעה"ת על ראשון ראשון.

תגובתו של הרב ולדנברג להצעת הרב ורנר מלמדת על המקום שבו הוא רוצה לקיים את הדיון ההלכתי. הרב ולדנברג מנסה להחזיר את הדיון אל תוך מגרשם של פוסקי ההלכה, ולכן הוא טוען בפני הרב ורנר כי המקרה בשלמותו ופסק ההלכה שניתן בעקבותיו מוצדקים. אך דומה כי מה שהטריד את הרב ורנר לא היה רק ההתמודדות במגרש ההלכתי, אלא בעיקר המגרש הציבורי שאליו חדרה ידיעה זו באמצעות העיתון. תקוותו של הרב ורנר הייתה כי בפתרון הלכתי (שיפורסם אף הוא בעיתון), יתאזן הדיווח העיתונאי ודעת הקהל תחזור לקדמותה.

ה"כפר גלובלי" והשלכותיו ההלכתיות

עולם התקשורת המפותח הוא אחד המאפיינים המרכזיים של הפיכתו של העולם כולו ל"כפר גלובלי". אמצעי התקשורת מחברים כיום מקומות רחוקים וכדברי הרב ש' שבדרון "אין כפר, אין עיר, לא כלום בכלל. יש טלוויזיה – גמרנו. אבל אז היה בן כפר והיה בן כרך".⁷¹ לדעת הרב יוסף, כמעט שאין מציאות כיום

70 לעיל הערה 24.

71 הובא אצל בלונדהיים וקפלן (לעיל הערה 8), עמ' 62.

של חברה שאיננה קשורה ברמה מסוימת לרשת התקשורת התקינה העולמית.⁷²
 בדיון באופיו של "כפר גלובלי" בהקשר של תקנת עגונות עסקתי במקום אחר.⁷³
 בסעיף זה אעמוד על היבטים נוספים הנגזרים משינוי משמעותי זה.⁷⁴

בשולחן ערוך, אורח חיים רכה, א נפסק כי מי שלא ראה את חברו יותר משלושים יום צריך לברך עליו את ברכת "שהחינו". בתשובה שלהלן מנסה הרב ע' יוסף להסביר מדוע הלכה זו אינה נוהגת בימינו:

והסביר בשו"ת תעלומות לב ח"ג (בקונטרס הליקוטים סי' כה), שהטעם, שהואיל וכיום כלי התקשורת משוכללים מאד, ומסתמא יודע היטב ששלום לחבירו אפילו לא ראה פניו, לכן אין צריך לברך, וכמ"ש מרן החיד"א בברכי יוסף (סי' רכה אות ג), בשם מר זקנו הגאון רבי אברהם אזולאי בעל חסד לאברהם, שאם עומד עם חבירו בקשרי מכתבים ויודע ששלום לו, אינו צריך לברך שהחינו כשוראהו (שו"ת יחזה דעת, ב, סימן כה).

במקרה זה עצם העובדה שכלי התקשורת לא דיווחו על מוות מהווה אומדנא לכך שהאדם הוא בחיים, ולכן אין לברך עליו לאחר שלושים יום את ברכת "שהחינו". גם במקרה זה, תפוצתה הרחבה של העיתונות מנכיחה את מציאותו של כל אדם במקומות רבים בעולם, ולכן גם חברו הרחוק ממנו מרחק גיאוגרפי רב נחשב כמצוי לידו.

72 ראו פסקי דין רבניים י, עמ' סג.

73 ראו זילברשטיין (לעיל הערה 15).

74 שינוי מציאות זה שיצרה התקשורת ואמצעים נוספים משמש גם בנושאי דיון נוספים, כדוגמת התקוות שהתעוררו למציאת עשרת השבטים, ראו הרב מ"מ כשר, התקופה הגדולה, ב, ירושלים תשס"א, עמ' 419.

לתיאור תופעה זו בדרשה לציבור החרדי, ראו למשל בלונדהיים וקפלן, (לעיל הערה 8), עמ' 52 ואילך.

בדומה לכך פוסק הרב יוסף גם לעניין ברכת "מחיה המתים" שיש לברך אדם חשוב שלא ראה אותו י"ב חודשים (קיצור שולחן ערוך נט, כ):

לכן בהיות וכיום נתחדשו כלי תקשורת משוכללים, טלפונים ומברקים אשר בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם, מלבד בי דואר קבוע בכל עיר ובכל מדינה, וגם תיירים הנוסעים במטוסים לכל מקום ומקום, ואפשר לדעת דרכם על חבירו השלום לו, ולא יבצר שבתוך שנה שמע מטוב שלומו, לכן לא נהגו לברך ברכה זו.⁷⁵

אחד הנושאים הטעונים ביותר שבין יהודים ונכרים הוא רפואת מי שאינו יהודי בשבת על ידי רופא יהודי.⁷⁶ על פי ההלכה יש לחלל את השבת גם במלאכות האסורות מהתורה כדי להציל יהודי ממחלה מסוכנת,⁷⁷ אך לגבי רפואתו של מי שאינו יהודי הדברים אינם פשוטים כלל ועיקר. במקרה שכזה

75 ע' יוסף, שו"ת יחווה דעת, ד, סימן יז.

76 ראו את דבריו העקרוניים של הרב י' בן נון כנגד הדיונים אם גוי נחשב ל"בן אדם" (הרב י' בן נון, "משטר דמוקרטי על פי התורה: משטר רצוי וגבולותיו", דרך ארץ דת ומדינה: אסופת מאמרים והרצאות בנושא יהדות, שלטון וערכים דמוקרטיים, עורך ע' ברנהולץ, ירושלים תשס"ב, עמ' 210).

לנושא זה יש להקדיש דיון נפרד. מכל מקום, ראו את דבריו הנחרצים של הרב פרופ' א"ש רוזנטל הטוען כי נדרשת "עמידה דעתנית ואוטונומית של בן תרבות, שמתוך חינוכו והכרתו נתחוור לו, ש'זה ספר תולדות אדם' זה כלל גדול, שאין שום מנוס מוסרי ואינטלקטואלי. ואפילו ימצא לו סתירה גלויה וחד-משמעית כביכול בספרי הקודש המקודשים, לא יוכל לנוח ולשקוט עד שיידע לגלות במטמוניות של מסורת ההלכה, העשירה והמגוונת, את האסמכתא המוסמכת, שתשים שלום בינו ובין תלמודו" (בתוך החוברת החדש יתקדש והקדוש יתחדש, ירושלים תשכ"ו, עמ' 19).

77 להגדרת ממד הסיכון שבמחלות השונות ראו ל' וישליצקי (עורך), מדריך רפואי לפי המסורת היהודית, ירושלים תשל"ז, עמ' 44; לסקירת ממד הסיכון במחלות הנפש בספרות ההלכה, ראו י' זילברשטיין, "מעמדן של מחלות הנפש במשפט העברי: המחלה, החולה והחברה", עמדות ב.

עומד הרופא היהודי מול שאלה קשה, כיצד יש לנהוג בחולה שאינו יהודי הנתון בסכנה בעיצומו של יום השבת.⁷⁸ כך כותב הרב פיינשטיין:

בזמננו יש לחוש לסכנה כמדומני בכל מקום, וגם מצד פרסום הידיעות ע"י העתונים תיכף מה שנעשה בכל העולם איכא המכשול למילף ממקום למקום וגם הסתה להגדיל השנאה עד לרציחה גדול עי"ז לכן פשוט שבזמננו יש לדון זה כסכנה ממש, ויש להתיר כשנודמן זה (שו"ת אגרות משה חלק או"ח, ד, סימן עט)

הרב פיינשטיין טוען כי אם בעבר יכול הרופא להתחמק בתואנות מסוימות מטיפול בחולה ביום השבת, הרי שמציאותה של העיתונות בימינו מבטלת למעשה יכולת זו.⁷⁹ נטייתה של העיתונות לעסוק במקרים ייחודיים ושונים או במקרה שלפנינו לבטא את הביקורת החברתית על מעשה זה, תגרום לכך שמעשה זה יפורסם בעיתונות המקומית ומשם קרוב לוודאי גם בעיתונות העולמית.

מצב זה יגרום לסכנה ברורה ומוחשית לחולים יהודיים הנזקקים לרופאים לא יהודיים במקומות מגוריהם. עצם פרסום הידיעה עלול לגרום לרופא הלא יהודי להימנע באופן כזה או אחר מטיפול בחולים יהודיים ולגרום בכך סכנה לחייהם. במקרה זה משמש קיום העיתונות כסברא להקל ברפואתו של מי שאינו יהודי. העיתונות עשויה להנכיח אירוע זה ברחבי העולם כולו, ולכן יש לקחת שיקול הלכתי זה בתוך מכלול השיקולים הרלוונטיים.

הרב יוסף התייחס אף הוא למקרה זה, ולדבריו יש בכך חשש ממשי לפיקוח נפש של עם ישראל:

78 יש שאף נקבו בסיבה זו כדי להימנע מעיסוק ברפואה, ראו הרב י"י קנייבסקי, קריינא דאיגרתא, בני ברק תשמ"ו, עמ' ריג.

79 הרב ולדנברג דן אף הוא בשאלה זו (שו"ת ציץ אליעזר, ח, סימן טו, עמ' פח). לדעתו על הרופא היהודי לחשוב שברפואה זו הוא מציל את עצמו ויהודים נוספים מרחבי העולם כולו ולא להתייחס רק לריפוי של אותו הגוי.

נמצינו למדים שבזמנינו שיש חשש ליותר מאיבה בעלמא, ואם ימנעו רופאי ישראל מלטפל בחולים נכרים בשבת, ויניחום למות בחוליים, יש בזה אף פקוח נפש של ישראל, כי בהודע הדבר לרופאים גוים, יחדלו אף הם מלטפל בחולים יהודים, ותרבה השנאה והקנאה בישראל, עד כדי סכנת נפשות.⁸⁰

לתקשורת יש השפעה רבה גם על מערכת היחסים שבין הציבור החילוני ובין הציבור החרדי במדינת ישראל. לכאורה, עקב המגורים בשכונות ואף באזורים נפרדים לא אמורות להתקיים נקודות של עימות בין הציבורים השונים. אך למעשה התקשורת (משני הצדדים) ממלאת פונקציה של הסרת המחיצות הגיאוגרפיות בין הקהילות השונות, כאשר היא מדווחת על אירועים חריגים הקיימים בכל ציבור.⁸¹ בכך מסייעת התקשורת לקיומה של "פוליטיקה משברית", כלשונם של א' כהן וב' זיסר.⁸² פוליטיקה זו מחליפה את ה"פוליטיקה ההסדרית" שנהגה בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, שבה מרכז פוליטי מרכזי יצר מרחב מאחד גם לאי-הסכמות בחברה הישראלית.⁸³

סיכום

במאמר זה סקרנו את מעמדה של הידיעה העיתונאית והעיתון בספרות ההלכה. התגברות כוחה של העיתונות המודרנית ומעמדה כ"קול העם" וכקובע נורמות חברתיות, יוצרת מערכת של אתגרים לפוסקי ההלכה בני הדורות האחרונים. הפוסקים עסקו בשאלת האובייקטיביות שניתן לייחס לידיעה העיתונאית בהקשר של תקנת עגונות, ובשינוי שחוללו כלי התקשורת במעמדה

80 ע' יוסף, שו"ת יביע אומר, ח, אורח חיים, סימן לח.

81 דוגמה לכך ניתן למצוא בפרסום של פסקי הלכה הנשמעים מוזרים בעיני הציבור הלא דתי, ראו א' כהן וב' זיסר, מהשלמה להסלמה: השסע הדתי-חילוני בפתח המאה העשרים ואחת, תל אביב תשס"ג, עמ' 104.

82 כהן וזיסר (שם), עמ' 105.

83 ראו ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה, תל אביב 1985.

של חזקת החיים של האדם הפרטי. הרציפות בפעילותו של העיתון וכתביו יוצרת אתגרים הקשורים להנאה ממלאכת שבת הן באופן קניית העיתון (כמנוי או באופן אקראי) הן בפרסום מודעות בעיתון הנדפס בשבת.

חלק משמעותי מהשיח ההלכתי מתנהל כיום מעל דפי העיתון והפוסקים עסוקים בניסיונות להגדיר את גבולותיו מחדש. העיתונות המודרנית מנכיחה פסיקות הלכתיות בממדים רחבים, שלא נודעו כמותם בעבר. לכן על הפוסק בן ימינו לקחת גם שיקול זה בין שיקולי ההלכה השונים. במקרה זה יש לתת את הדעת על הפער הקיים בין פסיקה ליחיד או לקהילה מסוימת ובין הגעתה של פסיקה זו בפועל לכפר הגלובלי כולו.

במאמר זה לא מצאנו מקור לגישה הדוגלת בהתעלמות ממעמדו המרכזי של מוסד העיתונות בחברה המודרנית. נראה כי את מרב המאמצים יש להשקיע בחינוך לצריכתה של התקשורת במבט ביקורתי ומתוך היכולת להבין את המניעים השונים העומדים בבסיס עבודתה.

